

УДК 159.922.762: 376.1-056.264

ПЕРЕДУМОВИ МОВЛЕННЄВОГО РОЗВИТКУ ДИТИНИ З ПОМІРНОЮ РОЗУМОВОЮ ВІДСТАЛІСТЮ

А.В. Чобанян

викладач кафедри корекційної та інклюзивної освіти,
Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка м. Суми, Україна
e-mail: Chobanyan_av@mail.ru

ПРЕДПОСЫЛКИ РЕЧЕВОГО РАЗВИТИЯ РЕБЕНКА С УМЕРЕННОЙ УМСТВЕННОЙ ОТСТАЛОСТЬЮ

А.В. Чобанян

преподаватель кафедры коррекционного и инклюзивного образования,
Сумской государственной педагогической университет имени А.С. Макаренко
г. Сумы, Украина

THE BACKGROUND SPEECH DEVELOPMENT OF A CHILD WITH A MODERATE MENTAL BACKWARDNESS

Anna Chobanyan

Lecturer of the Department of Correction and Inclusive Education
A.S. Makarenko State Pedagogical University of Sumy, Sumy, Ukraine

У статті здійснено теоретичний аналіз особливостей мовленнєвого розвитку дітей з помірною розумовою відсталістю. Зазначається, що однією з передумов для мовленнєвого розвитку, є наявність позитивного для них родинного середовища. Визначено, що спілкування батьків з дитиною з помірною розумовою відсталістю, є одним з провідних факторів психічного розвитку дитини.

Ключові слова: мовленнєвий розвиток, родинне виховання, дитина з помірною розумовою відсталістю.

В статье осуществлен теоретический анализ особенностей речевого развития детей с умеренной умственной отсталостью. Отмечается, что предпосылкой речевого развития, является наличие положительного для них семейной среды. Определено, что общение родителей с ребенком с умеренной умственной отсталостью, является одним из ведущих факторов психического развития ребенка.

Ключевые слова: речевое развитие, семейное воспитание, ребенок с умеренной умственной отсталостью.

The article presents the theoretical analysis of the speech of children with moderate mental backwardness. It is noted that one of the conditions for the development of speech, is the presence of a positive family environment for them. It was determined that the communication of parents with a child with moderate mental backwardness, is one of the leading factors of mental development of the child.

Keywords: speech development, family education, children with moderate mental backwardness.

Постановка проблеми. Переконання щодо необхідності домашнього оточення у поєднанні з фаховою допомогою для дітей з помірною розумовою відсталістю знайшло своє відображення у конкретних кроках виконавчої влади, яка на національному рівні ініціювала право на освіту цієї категорії дітей. В останніх нормативно-правових документах можна простежити зміни у підходах до реалізації права на освіту. Наказом Міністерства освіти і науки України (МОН) від 15.09.08 за № 852 затверджено «Положення про спеціальну загальноосвітню школу (школу-інтернат) для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку» [13]. В цьому документі підкреслено

право дітей з помірною розумовою відсталістю (за МКБ-10 шифр F-71) на набуття освіти в спеціальній загальноосвітній школі (школі-інтернаті), на підставі наявності заяви батьків (або осіб що їх заміщують) та висновку психолого-медико-педагогічної консультації.

Відповідно, актуальним стає питання щодо готовності дитини з помірною розумовою відсталістю до навчання у спеціальному загальноосвітньому закладі.

Аналіз актуальних досліджень. Мовленнєвий розвиток у дітей в умовах родинного виховання є одним з головних завдань дошкільної освіти. Такі законодавчі акти, як Закон України «Про дошкільну освіту», Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті, визнають мовленнєвий розвиток, однією з головних передумов підготовки дітей дошкільного віку до навчання в школі [1]. Зокрема, нова редакція «Базового компоненту дошкільної освіти» виокремлює мовленнєвий розвиток в самостійний напрям, що складає підґрунтя для подальшого розвитку мовленнєвої компетенції [2].

Розвиток мовлення – складний психічний процес, що не зводиться до простого відтворення дитиною почутої мови. Він обумовлений розвитком діяльності спілкування з батьками. Розширення змісту потреб у спілкуванні спрямовує увагу дитини на нові аспекти дійсності: на пізнання світу людей і взаємин з оточенням, світу природи, предметно-практичної та художньої дійсності [3, 3-5].

Вчені Л.С. Виготський, Л.В. Занков, Г.М. Дульнев, А.Н. Леонтьєв, М.П. Феофанов, В.Г. Петрова, М.А. Савченко, Є.Ф. Соботович, Г.А. Каше, М.С. Певзнер вивчали особливості психічного розвитку розумово відсталих дітей, виявили характерні особливості їх усного і писемного мовлення, розкрили вплив мовленнєвого недорозвинення на формування розумових операцій. Проблема формування взаємодії слів між собою в словосполученнях і реченнях, є однією з актуальних проблем мовленнєвого розвитку дітей з інтелектуальним недорозвитком. Характерні риси мовленнєвого розвитку розумово відсталих дітей розкриті в дослідженнях А.К. Аксьонової, В.Г. Петрової. Великий внесок у створення спеціальної методики навчання мови внесли розробки М.Ф. Гнездилова та В.Г. Петрової з питань оволодіння розумово відсталими дітьми системою взаємодії слів між собою в словосполученнях і реченнях.

Наукові праці присвячені проблемам розвитку мовленнєвої сфери дітей з помірною розумовою відсталістю присвячено праці Р.Д. Бабенкова, Л.Б. Баряєвої, В.І. Ліпакової, Н. Лур'є, Я.Г. Юділевич, Л.М. Шипіциної, А.С. Грибоєдової, Є.М. Правдіної-Вінарської.

Однак, незважаючи на проведені дослідження, лишається недостатньо вивченим питання впливу родинного виховання на мовленнєвий розвиток дитини з помірною розумовою відсталістю до навчання у спеціальному загальноосвітньому закладі.

Метою статті є теоретичний аналіз передумов мовленнєвого розвитку дитини з помірною розумовою відсталістю в аспекті готовності до навчання у спеціальному загальноосвітньому закладі в умовах родинного виховання.

Виклад основного матеріалу. Сучасна психологія розглядає мовлення як засіб спілкування, тобто як складну і специфічно організовану форму свідомої діяльності, в якій бере участь суб'єкт, який формулює мовленнєве висловлювання, з одного боку, та суб'єкт, який сприймає його, – з іншого [8, с. 296-297].

Через слова і речення (синтагми, поєднання слів) в мовленні відбувається аналіз і узагальнення інформації, яка поступає ззовні, з одного боку, і формуються судження і висновки – з іншого. Тому мовлення, виступаючи засобом спілкування, стає одночасно і механізмом інтелектуальної діяльності, яка дозволяє виконувати операції абстрагування та узагальнення і складає основу категоріального мислення [8, с. 296-297].

Нормальний розвиток мовлення відбувається за наступних умов: зрілість різних структур головного мозку; правильна і скоординована робота голосових і дихальних систем, органів артикуляції; розвиток слуху і мовлення, рухових навичок, емоцій; формування потреби у

спілкуванні [9, с. 7].

А.М. Богуш, М.С. Вашуленко, Є.Г. Симерницька, Л.А. Калмикова розглядають мовленнєву підготовку дитини до школи не лише як достатню вікову поінформованість у широкому колі життєвих проблем, але й передбачають цілу комплексну характеристику мовленнєвої діяльності та створення соціально-педагогічних умов для розвитку у близькому оточенні [3, с. 3-5]. В змісті «Базового компоненту дошкільної освіти» в одній з освітніх ліній – «Дитина в соціумі» – щодо соціально-комунікативної компетенції зазначено що результатом освітньої роботи повинна стати: обізнаність дитини із різними соціальними ролями людей (знайомі, незнайомі, свої, чужі, діти, дорослі, жінки, чоловіки, дівчатка, хлопчики, молоді, літні тощо) й з елементарними соціальними та морально-етичними нормами міжособистісних взаємин; уміння дотримуватись їх під час спілкування; здатність взаємодіяти з людьми, які її оточують: узгоджувати свої дії, поведінку з іншими; усвідомлювати своє місце в соціальному середовищі; позитивно сприймати себе; вміння співпереживати, співчувати, допомагати іншим, обирати відповідні способи спілкування в різних життєвих ситуаціях [2, с.13].

Проте, для дітей з помірною розумовою відсталістю, характерні стійкі порушення пізнавальної діяльності внаслідок органічних уражень головного мозку, що негативно впливають на розвиток мовлення в дошкільному та шкільному віці. Що в свою чергу позначається на пізнавальному розвитку: сприйманні оточуючої дійсності, засвоєнні знань, формуванні вмінь та навичок, необхідних для життя та практичної діяльності [7]. На думку В.І. Ліпакової, у дітей з помірною розумовою відсталістю проявляється несформованість всієї мовленнєвої системи, а не окремих її сторін і функцій – слабкість мотивації, порушення програмування, труднощі реалізації мовної програми і контролю, виражені і стійкі порушення звуковимови [10]. У спеціальній психології та корекційній педагогіці проблема розвитку комунікативних здібностей у дітей з помірною розумовою відсталістю частково висвітлено в дослідженнях О. Маллера, в яких указано на специфічність усного мовлення даної групи дітей. Дослідник наголошує на тому, що лексична сторона мовлення цих дітей значно обмежена, ніж у їх однолітків. Спостерігається великий відрив між пасивним та активним словником: пасивний словник значно перевищує за об'ємом активний. При цьому в активному словнику домінують іменники та дієслова, рідко зустрічаються прийменники, займенники, сполучники. Спостерігається неточність у вживанні слів, відсутність диференціації подібних предметів [12].

Словниковий запас осіб з помірною та тяжкою розумовою відсталістю складає приблизно 300-400 слів (О.Р. Маллер, 2003). При цьому необхідно вказати, що хоча пасивний словник у них набагато перевищує активний, але використання ними слів з нього спостерігається надзвичайно рідко. Необхідно зазначити, що наявність такої кількості слів буває достатньою для спілкування з ними на найбільш вживані побутові теми. З віком словниковий запас дітей збагачується, розширюється, але розуміння значення слів залишається обмеженим і пов'язаним лише з особистим досвідом дитини.

У ранній період розвитку (від народження до 3-х років) спостерігається неповноцінне розуміння дітьми зверненого мовлення, погане оволодіння експресивним мовленням. Мовленнєві порушення, що виникають на тлі розумової відсталості, мають стійкі прояви, які важко корегується, а іноді й повністю не усуваються. Особлива увага приділяється цьому під час зарахування дітей до підготовчого – 1 класу спеціальної школи. Родина завжди була провідним фактором у становленні розвитку дитини. Сприятлива сімейна ситуація визначається високим рівнем духовності, моральності, задоволення емоційних потреб членів сім'ї. Особливості сімейного мікроклімату позначаються на психічному, моральному стані всієї родини в цілому, й зокрема на розвитку дитини з помірною розумовою відсталістю. Це значною мірою посилює значущість сім'ї у розвитку мовлення дітей зазначеної категорії. Як зазначає І. Бгажнокова, діти з помірною розумовою відсталістю, не ігнорують контактів, але самостійно пред'являти ті чи інші способи комунікації не можуть. У них відсутня

самостійна ініціатива до спілкування, не проявляється інтерес до спілкування або обмежується коло контактів тільки з добре знайомими людьми. Під час спілкування діти можуть вести себе неадекватно [6, с. 33]. Зокрема, П. Омарова зазначає, що порушення сфери спілкування впливає на спотворення уявлення дітей про себе, утруднено усвідомлення дитиною себе як особистості що веде до труднощів налагодження міжособистісних відносин і ускладнює процес адаптації такої дитини до школи, засвоєння нею програмного матеріалу [6].

Робимо висновок, що мовлення дітей дошкільного віку з помірною розумовою відсталістю характеризується недостатнім словниковим запасом, небажанням користуватись словами з пасивного словника, невмінням використовувати наявні мовленнєві знання і вміння у відповідних ситуаціях, значними порушеннями звуковимови та іншими дефектами структури мовлення, які призводять до відхилень під час вимови і до частого нерозуміння висловлювань таких дітей оточуючими, недостатності мотивів для спілкування, значним недорозвитком комунікативно-пізнавальних здібностей, що ускладнюватиме розвиток соціально-комунікативної компетенції в аспекті готовності такої дитини до навчання. Проте результати роботи провідних дефектологів країни свідчать, що при створенні необхідних психолого-педагогічних умов позитивна динаміка розвитку дітей з помірною розумовою відсталістю відбувається [7]. Однією з умов для мовленнєвого розвитку, вважаємо слугуватиме наявність позитивного для них родинного середовища.

Пізнати оточуючий світ дитина з помірною розумовою відсталістю може лише за допомогою батьків, які сприймаються нею як носії не тільки життєвого досвіду, але і сукупності привабливих психологічних якостей. Спілкування з батьками є головним фактором психічного розвитку з перших днів народження дитини протягом перших семи років її життя. Потреба в спілкуванні з батьками визначає становлення дитини. Провідним засобом спілкування у дошкільників є мова. Генетично найбільш ранньою формою спілкування є наслідування [4]. На думку О. Запорожця, довільне наслідування дитиною є одним із шляхів оволодіння суспільним досвідом [4, с. 102-108]. Вчені підкреслюють, що діяльність дітей з помірною розумовою відсталістю найчастіше характеризується здатністю до наслідування, й підвищеною навіюваністю [7]. Беручи до уваги цю думку, можна зробити припущення, що за умови наявності позитивного емоційного і мовленнєвого оточення в умовах родини, діти з помірною розумовою відсталістю краще наслідуватимуть батьків у спілкуванні.

Природно, що у дітей з типовим розвитком на порозі школи складається нове відношення до батьків як до особливої особистості з різноманітними здібностями, проте які не є пов'язаними з інтересами самих дітей, особливо у взаємодії з ними. Власні особистісні якості також висуюють на перший план в уявленні дітей про себе, а уявлення про них і про всіх інших своїх здібностях набуває у дітей найбільшу за весь час точність і чіткість [5]. Проте, у випадку з дітьми з помірною розумовою відсталістю, на відміну від дітей з нормою в розвитку, на яких вплив родини з віком послаблюється й по досягненню ними повноліття роль сім'ї значно знижується в аспекті самоусвідомлення й самостійності, для дітей з помірною розумовою відсталістю з віком роль сім'ї суттєво не змінюється, а навпаки – посилюється. У зв'язку з цим, одним з перших завдань психокорекційної роботи з дитиною із помірною розумовою відсталістю є формування контакту з батьками, спрямованість дитини на співпрацю з ними, навчання дитини способам засвоєння суспільного досвіду засобом комунікативної взаємодії з батьками. Включення дитини з помірною розумовою відсталістю у комунікативну взаємодію з батьками позитивно вплине на розвиток її комунікативних потреб й мовлення зокрема.

Дитина і батьки взаємодіють один з одним протягом всього життя. Це виражається в двох основних формах спілкування: пізнавальній і особистісній [11, с. 44]. Це дозволяє розглядати розвиток комунікативних навичок у єдності з розвитком інших сторін психіки, який залежить від змін інших видів діяльності і саме в значній мірі обумовлює ці зміни.

Характеристика мовленнєвого онтогенезу дозволяє визначити спрямованість, динаміку, інтенсивність переходу розглянутих якостей у нові закономірності, оскільки їх становлення і розвиток аналізуються в нерозривному зв'язку з комунікацією, із процесом становлення форм спілкування дитини. На думку М. Лисіної, позитивний вплив спілкування на психічний розвиток дитини відбувається наступним чином: завдяки сприятливим якостям батьків; завдяки збагаченню батьками досвіду дитини; шляхом прямої постановки батьками завдань, що вимагають від дитини оволодіння новими знаннями, вміннями і здібностями; завдяки можливості дитини черпати у спілкуванні зразки дій батьків тощо [11, с. 44].

Безумовно, цю схему можна запозичити й по відношенню до дітей з помірно розумовою відсталістю, за наявності наступних психолого-педагогічних умови: прийняття дитини з урахуванням її стану; адекватного оцінювання стану і прояв по відношенню до дитини справжньої відданості; висування адекватних вимог до дитини з помірно розумовою відсталістю усвідомлюючи перспективи її розвитку; позитивного емоційного і мовленнєвого оточення дитини з помірно розумовою відсталістю; екологічно доцільної батьківської поведінки. Позитивна дія спілкування впливає не лише на психічний розвиток дитини з помірно розумовою відсталістю, але й має вирішальне значення й для нормалізації психологічного клімату в сім'ї, зниження емоційної напруженості, реконструкції батьківських позицій в процесі виховної діяльності. Вона сприяє становленню нових форм взаємодії з дитиною, що має відхилення в розвитку, освоєнню засобів спілкування. Особливого значення цей вплив набуває саме на етапі готовності дитини з помірно розумовою відсталістю до навчання.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про дошкільну освіту» від 11 липня 2001 року // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 2628-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2628-14> – Загол. с екрана.
2. «Базовий компонент дошкільної освіти» (нова редакція) від 04.05.2012 протокол № 5/2-2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sunny-vkontakte.weebly.com/blog/nova-redaktsya-bazovogo-komponenta-doshklno-osvti> – Загол. с екрана.
3. Богуш А. Мовленнєвий розвиток дітей: сутність та шляхи реалізації / А. Богуш // Дошкільне виховання. – 1999. – № 6. – С. 3-5.
4. Скрипченко О.В. Вікова та педагогічна психологія : навч. посібник / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. – К. : Просвіта, 2001. – С.102-108
5. Вьюнова Н.И. Психологическая готовность ребенка к обучению в школе: психолого-педагогические основы : учебн. пособ. для студентов вузов / Н.И. Вьюнова, К.М. Гайдар, Л.В. Темнова. – 2-е изд. – М. : Академический Проект, 2005.
6. Воспитание и обучение детей и подростков с тяжелыми и множественными нарушениями развития / под ред. И.М. Бгажноковой. – М. : ВЛАДОС, 2007. – 239 с.
7. Гаврилов О. В. Особливі діти в закладі і соціальному середовищі : навч. посібник / О. В. Гаврилов. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. – 308 с.
8. Словарь практического психолога / Сост. С.Ю. Головин. – Мн. : Харвест, 1998. – С. 296-297.
9. Кудярьска Т. Р. Готовність дитини до школи / Т. Р. Кудярьска // Логопед. – 2011. – № 7. – С. 7.
10. Липакова В.И. Значение формирования речевой коммуникации для детей с умеренной умственно отсталостью / В.И. Липакова // Коррекционная педагогика: проблемы теории и практики. – Спб. : Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 2007.
11. Лисина М.И. Общение, личность и психика ребенка / М.И. Лисина // Под ред. А.Г. Рузской. – 2-е изд. – М. : Московский психолого-социальный институт, Воронеж : НПО «МОДЭК», 2001. – 266 с.
12. Маллер А.Р. Воспитание и обучение детей с тяжелой интеллектуальной недостаточностью / А. Р. Маллер, Г. В. Цикото. – М. : Издательский центр «Академия», 2003. – 208 с.
13. Наказ Міністерства освіти і науки України (МОН) від 15.09.08 // Відомості Верховної Ради України. – 2008. – № 852.

References

1. Zakon Ukrainy «Pro doshkil'nu osvitu» vid 11 lypnya 2001 roku // Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy. – 2001. – # 2628-III [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupa : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2628-14> – Zahol. s ekrana.
2. «Bazovyy komponent doshkil'noyi osvity» (nova redaktsiya) vid 04.05.2012 protokol # 5/2-2 [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupa : <http://sunny-vkontakte.weebly.com/blog/nova-redaktsya-bazovogo-komponenta-doshkln-osvti> – Zahol. s ekrana.
3. Bohush A. Movlennyevy rozvytok ditey: sutnist' ta shlyakhy realizatsiyi / A. Bohush // Doshkil'ne vykhovannya. – 1999. – # 6. – S. 3-5.
4. Skrypchenko O.V. Vikova ta pedahohichna psykholohiya : navch. posibnyk / O.V. Skrypchenko, L.V. Dolyn's'ka, Z.V. Ohorodnychuk ta in. – K. : Prosvita, 2001. – S.102-1085.
5. Vyunova N.I. Psihologicheskaya gotovnost rebenka k obucheniyu v shkole: psihologo-pedagogicheskie osnovy : uchebn. posob. dlya studentov vuzov / N.I. Vyunova, K.M. Gaydar, L.V. Temnova. – 2-e izd. – M. : Akademicheskyy Proekt, 2005.
6. Vospitanie i obuchenie detey i podrostkov s tyazhelyimi i mnozhestvennyimi narusheniyami razvitiya / pod red. I.M. Bgazhnokovoy. – M. : VLADOS, 2007. – 239 s.
7. Havrylov O. V. Osoblyvi dity v zakladi i sotsialnomu seredovyschi : navch. posibnyk / O. V. Havrylov – Kam'ianets-Podil's'kyi : Aksioma, 2009. – 308 s.
8. Slovar prakticheskogo psihologa / Sost. S.Yu. Golovin. – Mn. : Harvest, 1998. – S. 296-297.
9. Kudyars'ka T. R. Hotovnist' dytyny do shkoly / T. R. Kudyars'ka // Lohoped. – 2011. – # 7. – S. 7.
10. Lipakova V.I. Znachenie formirovaniya rechevoy kommunikatsii dlya detey s umerennoy umstvenno otstalostyu / V.I. Lipakova // Korrektsionnaya pedagogika: problemyi teorii i praktiki. – Spb. : Izd-vo RGPU im. A.I. Gertsena, 2007.
11. Lisina M.I. Obschenie, lichnost i psihika rebenka / M.I. Lisina // Pod red. A.G. Ruzskoy. – 2-e izd. – M. : Moskovskiy psihologo-sotsialnyy institut, Voronezh : NPO «MODEK», 2001. – 266 s.
12. Maller A.R. Vospitanie i obuchenie detey s tyazheloy intellektualnoy nedostatochnostyu / A. R. Maller, G. V. Tsikoto. – M. : Izdatelskiy tsentr «Akademiya», 2003. – 208 s.
13. Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy (MON) vid 15.09.08 // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2008. – № 852.